

NyS

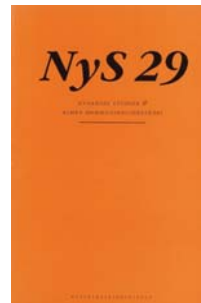
Forfatter: Asgerd Gudiksen

Anmeldt værk: Pia Jarvad: *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. Gyldendal, København 1999. 1084 s.

Kilde: *NyS – Nydanske Studier*
& *Almen kommunikationsteori* 29, 2002, s. 125-133

Udgivet af: Dansklærerforeningen

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

NYE ORD

ANMELDELSE AF

PIA JARVAD: NYE ORD

ORDBOG OVER NYE ORD I DANSK 1955-1998

GYLDENDAL, KØBENHAVN 1999. 1084 SIDER

AF ASGERD GUDIKNEN

Pia Jarvads *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-98* (NyO) er den første nyordordbog på dansk eller i hvert fald den første *egentlige* ordbog om nye ord. Pia Jarvad udsendte i 1984 *Nye ord i dansk 1955-75* på henvend 700 sider (Riber Pedersen 1984), men til trods for omfanget var den egentlig en slags ordliste. Ganske vist var ordenes brug og betydning dokumenteret med citater, men der var ikke betydningsforklaringer (definitioner), og ofte savnede man også etymologiske oplysninger. NyO har betydningsforklaringer til næsten alle opslagsord og etymologiske oplysninger i langt større omfang. NyO dækker altså ikke alene en længere periode, og har mange flere opslagsord, nemlig ca. 10000 mod før ca. 4300, den er også væsentligt forbedret ud fra en leksikografisk betragtning. Det kan tilføjes at forøgelsen af opslagsord ikke kun skyldes at NyO dækker et længere tidsrum end forgængeren, også perioden 1955-1975 er blevet suppleret. Samtidig er der også nogle ord der er udgået fordi de ved nærmere verificering har vist sig at være belagt før 1955.

Pia Jarvad skriver ikke eksplicit hvad ordbogens formål er, men af hele anlægget fremgår det tydeligt at det ikke primært er en ordbog til rent praktiske formål. Ordbogen er først og fremmest en sprogbeskrivelse i leksikografisk form der giver én mulighed for at skaffe sig viden om enkeltords historie og om ordforrådets. Men i modsætning til forgængeren gør betydningsforklaringerne det praktisk muligt også at bruge den som receptionordsordbog. Som receptionordsordbog har den sin særlige niche: at kunne give oplysninger om en type af ord som normalt ikke medtages i almindelige ordbøger, nemlig "kometord", ord der nok har stor udbredelse i almenheden, men kun i et kortere tidsrum.

ORDBOGENS HOVEDAFSNIT

Ud over selve den alfabetiske ordliste og forkortelseslister indeholder NyO en indledning (med afsnit om ordbogens afgrænsning og kilder) og en instruktiv gennemgang af artiklernes struktur, der også findes i en kortudgave for den travle bruger. Den korte oversigt over artikelstrukturen og listen over redaktionelle tegn og forkortelser er meget praktisk også anbragt på permen. Endelig er der efter den alfabetiske ordliste to andre – nyttige – indgange til opslagsordene: en baglænsordliste, hvor opslagsordene er alfabetiseret bagfra, og en liste over opslagsordene ordnet kronologisk efter første belæg.

Hvad det sidste punkt angår – andre indgange til opslagsordene – er der dog sket en forringelse i forhold til forgængeren, hvor der yderligere var et indeks over låneord ordnet efter oprindelsesland og et indeks over komplekse ord opstillet efter orddannelsesproces. Principperne for klassifikation af de komplekse ord blev i sin tid kritiseret (Henriksen 1985), og det skal indrømmes at der var enkelte inkonsekvenser. Men ud fra en helhedsbetragtning er disse indekser nyttige, ikke mindst hvis man er interesseret i processtyper der er karakteriserede ved ikke at have et fælles første eller sidsteled, fx blends (typen *brunch*) eller initialord (fx *NATO*). Ligeledes var det interessant hurtigt at kunne danne sig et indtryk af hvilke lån de forskellige sprog har bidraget med. Men det må man altså undvære nu.

AFGRÆNSNING OG ORDSELEKTION

Ordbogens øvre tidsmæssige afgrænsning er ligetil. Ordbogen er ført så langt op til udgivelsestidspunktet som det har været praktisk muligt. Som nedre grænse er valgt 1955. Begrundelsen for netop denne afgrænsning er at *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) rækker hertil. I den forbindelse vil jeg minde om at der er et supplement til ODS under udgivelse, et supplement der bl.a. har til formål at føre de tidlige bind op til 1955. Dermed vil også etablerede nyord fra det første tiår efter krigen få en grundig leksikografisk beskrivelse. Afgrænsningen er altså for så vidt rimelig nok. Det ville dog have været interessant at have perioden 1945-55 med. Slår man op i NyO under *cola*, fremgår det at coca cola først kom til Danmark i 1958, og det kan få en til at spekulere over om det først er i halvtredserne at den engelske indflydelse for alvor slår igennem. Det kan NyO ikke svare på (og det vil kræve en ihærdig indsats at skaffe sig et overblik over de nye ord ved hjælp af ODS-supplementet). Til gengæld får man god besked om den engelske påvirkning efter 1955.

Knud Sørensen udgav 1997 en stor ordbog over anglicismer i dansk (Sørensen 1997). Knud Sørensen bringer også ældre engelske lån, men NyO supplerer Knud Sørensens beskrivelse af de nyere lån ved ofte at have ældre forekomster og hermed mere præcis dokumentation af indlånstidspunkt.

Grænsen 1955 er imidlertid ikke trukket skarpt i NyO. Der er medtaget en del ord der er belagt i første halvdel af halvtredserne (69 ord if. det kronologiske register), fx *fotomodel*. Det er, skriver Pia Jarvad, "ord der har fået en større udbredelse på et senere tidspunkt end da ordet opstod. Det første belæg kan således anses for at være sporadisk og tilfældigt, og ordet karakteriserer således perioden 1955-98" (NyO s. 10).

Også inden for den periode NyO dækker, får man flere oplysninger end man måske på forhånd ville vente. Begrebet "nye ord" bruges nemlig bredt (ligesom i Jarvad 1995). NyO indeholder ikke kun nye ord (leksemer), men også ny betydning og brug af gamle ord, fx *rimelig*, *finde* i betydningen 'anse for' eller *sektion* 'del af en avis'. Også nye forbindelser og kollokationer kan man finde, både hjemlige og indlånte, fx: *og jeg skal komme efter dig*, *prinsen på den hvide hest*, *fyrre*, *fed og færdig*, *alle xx's moder*, *point af no return*, *you name it*.

Hovedprincippet for udvælgelsen af de ord der skal medtages, er at ordene "først og fremmest skal have en vis udbredelse i almensproget" (NyO s. 10), og Pia Jarvad præciserer at hermed udelukkes ord der alene tilhører fagsprog, slang, gruppesprog, aldersbetinget sprog og endelig ord med begrænset geografisk udbredelse (NyO s.10). Alt i alt ukontroversielle og rimelige afgrænsningsprincipper.

Men hvordan administreres principperne i praksis? Er der for det første for mange ord med, dvs. er der medtaget ord der ikke opfylder udvælgelseskriterierne? Det er vanskeligt at vurdere når man ikke har adgang til materialet (at anmelderen fx aldrig har hørt ordet, er ikke ensbetydende med at det ikke kan have en "vis udbredelse"), men det er min fornemmelse at udbredelsen undertiden har været meget kortvarig, eller at ordet kan være sjældent forekommende uden for særlige kontekster, fx *harpunmissil*, *margarinekrig*, *fald ned-sok*, *baiana*, *MPA*.

Det andet spørgsmål er om der er for få ord med? Netop på dette punkt er ordbogen blevet kritiseret, og det ret hårdt i tidligere anmeldelser (Trap-Jensen 1999, Jensen 1999): der er alt for mange huller, siges der. Efter min opfattelse skyder kritikken over målet. Der er ærgerlige smuttere, men dis-

se mangler rokker ikke ved hovedindtrykket: at NyO bygger på grundigt exciperings- og verificeringsarbejde.

Pia Jarvad har påpeget at en del af manglerne i ordudvalget kun er tilsyneladende idet de pågældende ord er indkommet før 1955 (Jarvad 2000), fx *farvefjernsyn* (1954) og *parabolantenne* (1951). Eftersom grænsen 1955 som nævnt ikke er trukket skarpt, havde det måske været rimeligt at medtage disse (og lignende) ord som mange brugere ville vente at finde, så meget desto mere som deres første belæg vel også i nogle tilfælde er "spadiske og tilfældige" (den mistanke bekræftes for *farvefjernsyns* vedkommende af ODS-supplementet).

ORDBOGSARTIKLERNE OG DERES ELEMENTER

Ordbogsartiklerne er overskueligt opbyggede, og læseren får yderligere hjælp ved at artiklens struktur er fremhævet ved særlige grafiske markeringer.

Den fuldstændige artikel – med alle elementer – består af: opslagsord, ordklassebetegnelse, angivelse af år for første forekomst, "brugsoplysninger", definition, citater, krydshenvisningsafsnit og etymologisk afsnit.

De eneste obligatoriske elementer ser ud til at være opslagsord, år for første forekomst og citater. Ordklassebetegnelsen udelades ved præfikser, og ved suffikser optræder den i en uheldig form: *-ificering*, *-arium* er ikke "sb.", som angivet, men (substantiv)suffikser. Definitionen udelades undertiden når det skønnes at betydningen fremgår af citaterne (hvad der nu ikke nødvendigvis er tilfældet). Krydshenvisninger udgår selvsagt hvis der ikke er noget at henvise til. Og endelig er det etymologiske afsnit udeladt ved en række hjemlige orddannelser hvor den oprindelige motivation bag orddannelsen fremgår af selve betydningsforklaringen, fx *snebajer*.

"Brugsoplysninger" omfatter en række forskelligartede redaktionelle oplysninger. De vist hyppigst forekommende markeringer, fx "ny brug", "billedlig brug", angiver at det ikke er ordet der er nyt, men kun den betydning der beskrives i artiklen. De forklarer altså hvorfor opslagsordet er medtaget, men er ikke brugsoplysninger i traditionel leksikografisk forstand. Dette felt kan også rumme oplysninger om morfologiske (orddannelsesmæssige) forhold og om udtalen. NyO bringer ikke egentlige udtaleangivelser, men det oplyses hvis et låneords udtale afviger fra danske udtaleregler. En sjælden gang kan andre typer af udtaleoplysninger forekomme, fx at *abeskøn* har to hovedtryk, eller at *HIV* nu oftest udtales (og bøjes) som et ord.

Endelig er der i feltet også oplysninger af den type man traditionelt kalder brugsoplysninger: markering af stillag, fx “uformelt”, “spøgende”, og oplysninger om frekvens (gangbarhed). Mht. til frekvens kan det dels være oplysninger om at ordet er gået af brug igen inden for perioden (fx “bruges næppe mere”), dels oplysninger om relativ hyppighed, hyppighed i forhold til et synonym, fx *e-brev* vs. *e-mail*. Ordet *hulrik* er ikke forsynet med markering, men det er nok en forglemmelse (*hulrik* var i 60'erne en betegnelse på et girohulkort). Andre, mindre oplagte tilfælde er vanskeligere at bedømme, men mit indtryk er at Pia Jarvad er for tilbageholdende med brugsindskrænkende frekvensmarkeringer. Man kan ikke slutte at et ord uden markering endnu er gangbart.

NyO har ligesom andre ordbøger med deskriptiv-dokumenterende funktion mange autentiske citater til at belyse ordenes betydning og brug. Og meget ofte er der tale om virkelig velvalgte citater. NyO's genre afspejler sig i udvalget af citaterne; der er lagt stor vægt på at bringe citater der illustrerer opslagsordets historie i dansk. Det kan være eksempler der viser at afsenderen på det pågældende tidspunkt ikke anså ordet for alment kendt, fordi afsenderen forklarer ordets betydning (*paella*, *samkøring*) eller eksempler der indeholder direkte sprogbrugerkommentarer til ordet, fx *selarium*. Endelig er der eksempler som: *kan De grille? grillstegning er smart og moderne* (fra 1958) der næsten i sig selv er et helt lille tidsbillede.

Ordbogen er også karakteriseret ved at rumme mange encyklopædiske citater med en udførlig beskrivelse af selve “sagen”, undertiden meget lange citater over 4-8 linjer som fx *servicebus*, *wasabi*, *japanradise*, *mozzarella*, *burger*. Her kunne der givetvis være redigeret mere økonomisk, i nogle tilfælde ved at citaterne forkortedes, i andre ved at oplysningerne blev indarbejdet i den redaktionelle forklaring eller udeladt.

I ordbogens citatdel forekommer der også citater fra faglitteratur hvor ordet diskuteres. At bringe disse oplysninger er god service, ikke mindst for den ikke-professionelle sproginteresserede der ikke har nem adgang til kilderne. Men strengt taget hører disse citater, hvor ordet optræder leksikalliter, ikke hjemme i dette felt: de er ikke regulære eksempler på ordets brug. Kort sagt: citatdelen rummer meget værdifuldt stof, men kunne have været redigeret strammere.

I NyO's indledning betegnes et citat to gange som “illustreret belæg”, men der er nu ikke nogen billeder til. I teksten (NyO s. 32) får vi det rigtige: *illustrerende* belæg.

Efter citaterne følger krydshenvisningerne til især synonymmer, men også til antonymer og overbegreber. Endvidere er der henvisninger fra komplekse ord til artikler over "produktive led" (jf. nedenfor) og omvendt.

Ved hjælp af krydshenvisningerne har man mulighed for at følge hvordan et begreb skifter betegnelser, dels i takt med kulturelle og samfundsmæssige ændringer i vid forstand, dels som følge af kreativitet og andre sproginterne årsager (se fx *indvandrer*, *datamaskine*, *satellit*, *hash*). Undertiden mangler der dog krydshenvisninger, fx ved den semantiske gruppe "indvandrere". Under *indvandrer* er der henvist til *gæstarbejder* og *fremmedarbejder*, og disse er indbyrdes forbundet ved henvisninger, men har ikke henvisning til *indvandrer*. Og fra ingen af disse ord henvises der til *nudansker* (med henvisninger til en række andre, nyere synonymmer). Andre eksempler: under samleartiklen *-miljø* mangler der henvisninger til flere af de sammensætninger der indgår, under *-rigtig* er henvist til *-venlig*, men ikke omvendt, og under *-hørn* er der ikke henvist til *mandehørn*, der vel er det ord der danner grundlag for alle de øvrige dannelser.

Følger man henvisninger rundt i ordbogen, får man bekræftet at Pia Jarvad ikke sætter en ære i at redigere så knapt som muligt. Under hvert synonym gentages betydningsforklaringen, ligesom også etymologiske oplysninger gentages. Under alle ordene for 'computer' får man fx den i øvrigt interessante redegørelse for den terminologiske udvikling fra dengang computere var noget sjældent og fint og hed *elektronhjerne*, og til nu, hvor de er en selvfølgelig del af hverdagen hos de fleste danskere. Man kan dog heller ikke stole på at dette princip er helt gennemført. Under *kriminaler* og *fjerner* der er indbyrdes forbundet ved krydshenvisninger, er der et citat om orddannelsesfænomenet fra Kaj Boms slangordbog. Denne eksterne henvisning mangler derimod under *døgner*, der i øvrigt heller ikke har henvisning til hverken *kriminaler* eller *fjerner*. Den mest fikse løsning på dét problem ville have været en suffiksartikel *-er*, men en sådan artikel falder vist nok uden for ordbogens rammer, jf. nedenfor.

Det etymologiske afsnit har en noget forskellig karakter alt efter om opslagsordet er et låneord eller et hjemligt.

Ved låneord anføres det långivende sprog så vidt Pia Jarvad har kunnet opspore det, og der er nedlagt et stort arbejde her, ikke mindst med at verificere mulige indirekte lån. Derudover er der normalt ikke etymologiske oplysninger knyttet til låneordene, en rimelig afgørelse eftersom sådanne etymologiske oplysninger ikke vedrører dansk sproghistorie. Men dette

princip brydes dog af og til, muligvis når Pia Jarvad synes hun har en sjov oplysning. Og den inkonsekvens tilgiver man gerne, for det er jo morsomt at få at vide fx at *guppy* oprindeligt er efternavnet på den mand der opdagede fisken.

Det vanskelige spørgsmål om hvorledes ord fra ikke-europæiske sprog kommer ind i dansk – om de i nogen tilfælde er kommet ind gennem et andet sprog (vel primært engelsk) – har Pia Jarvad valgt at lade ligge. Ved låneord af denne type anføres normalt kun det primære långivende sprog, fx *pastrami* fra jiddish, *galar* fra græsk ‘vandpibe’, *haiku* fra japansk (undtagelser er fx *bagel*). Det ville formentlig have været meget vanskeligt, i nogle tilfælde umuligt, at udrede sådanne ords vandringer, og den valgte løsning er formentlig den eneste gennemførlige. Men det havde været rimeligt med nogle bemærkninger om denne praksis i indledningen.

Ved hjemlige ord bliver de etymologiske afsnit i sagens natur mere forskelligartede. Der kan være oplysninger om den orddannelsesproces der ligger bag, og henvisninger til modelord fra før 1955, eller oplysninger om ekstralingvistiske forhold der belyser motivationen bag orddannelsen, se fx *kystbanesocialist*, *Margueritroute*, *ligusterfascist*, *abe*. Undertiden kan disse oplysninger måske virke overflødige, men for den læser der ikke har gjort udviklingen med, og for eftertiden, er disse oplysninger relevante.

ORDDANNELSE

NyO indeholder som nævnt også artikler over produktive sammensætningsled, fx *skab-* (i *skabsbøsse*, *skabsgrundtvigianer*), *-loft*, *-venlig* og afledningselementer, fx *afro-*, *bio-*, *-arium*, *meta-*, *mega-*, *multi-*. Pia Jarvad anfører selv kun ét udvælgelseskriterium, nemlig produktivitet: “sammensætningsled og afledningselementer der i perioden bliver meget produktive samles i en artikel” (NyO s. 29).

Med dette kriterium ser man straks et potentielt afgrænsningsproblem: hvor meget skal der til for at et orddannelseselement er “meget produktiv”? Og skal der alene indgå frekvens som kriterium, eller skal også kvalitative betragtninger inddrages? Et orddannelseselement som *-burger* (i *cheeseburger*, *kyllingeburger*) vil fx næppe kunne afføde så mange ord som *-ing*, fordi *-ing* er underlagt langt færre begrænsninger end *-burger*, og det forhold kunne også indgå i vurderingen. Samtidig kan man jo også diskutere om en række af nye burger-ord ikke i højere grad er en følge af madmæssig kreativitet end af orddannelsesmæssig.

Den engelske påvirkning af dansk ordforråd og orddannelse medfører tillægsproblemer. Undertiden kan det være vanskeligt at afgøre om et ord med et (opr.) engelsk affiks er dannet på dansk eller om ordet er indlånt i sin helhed (og derfor ikke skal "tælle med" som dansk orddannelse). Pia Jarvad har ikke nogen kommentarer om problemet, men jeg har svært ved at tro at orddannelseselementer som fx *-arium*, *barfods-*, *-fitti*, *-gate*, *-hørm*, *herre-*, *-tainment* lever op til karakteristikken "meget produktiv" hvis produktiv ses ud fra et rent frekvensmæssigt synspunkt (og *-fitti* ud fra ethvert synspunkt).

Samtidig kan man savne enkelte affikser som *anti-*, *-isme*, *-ist*. Disse affikser er ikke alene produktive, men deres produktivitet synes også at være stigende inden for perioden og ydermere synes *-ist* tillige at være blevet mere produktivt kvalitativt set – det er underlagt færre restriktioner end før ifølge Jarvad 1995. Men skønsnæssige afgørelser som grænsefastlæggelser på en kontinuerlig skala vil altid kunne diskuteres. Mere principielt interessant er måske en diskussion af hvordan ældre, men stadig produktive affikser beskrives.

Pia Jarvad gør meget ud af verbalsuffikserne *-ing* og *-er*. Der er ingen affiksartikler, men afledninger med disse suffikser beskrives i stort antal i fuldt udfoldede artikler. Det betyder at *-ing-* og *-er-*afledninger også er velrepræsenterede i andetledsregistranten, hvad der på sin vis er rimeligt nok ud fra den betragtning at *-er* og *-ing* er meget produktive mønstre. Derimod er der kun få eksempler i ordbogen med *-bar* og ingen med *-agtig* og *-mæssig*, der også er produktive suffikser. Det er antagelig ud fra den betragtning at nydannelser med disse suffikser er regelmæssige, gennemskuelige og formentlig også har en lav etableringsgrad. Men hermed bliver der en vis skævhed i beskrivelsen af moderne dansk orddannelse, og jeg synes at det var værd at overveje at udvide kriteriet sådan at også *-agtig* mv. kunne indgå. Der kan sagtens argumenteres imod en sådan udvidelse, men sådanne artikler ville udfylde samme funktion som de artikler der allerede er i NyO, nemlig at sige noget om de potentielle udtryksmuligheder i moderne dansk.

Ingen ordbøger er fejlfri, heller ikke NyO. Men selvom man kan komme med større og især mindre indvendinger, er helhedsindtrykket en godt redigeret og brugervenlig ordbog. Og som det forhåbentlig er fremgået, er det også en ordbog med mange forskelligartede og morsomme oplysninger. Den kan også bruges som morskabslæsning.

LIT T E R A T U R

- Jarvad, Pia (1995): *Nye Ord – hvorfor og hvordan?* København: Gyldendal.
- Jarvad, Pia (2000): Ahaoplevelser og Nye Ord. En replik til anmeldelsen af Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998. *Leda. Nyhedsbrev nr. 29 – marts 2000*. 11-12.
- Jensen, Jens Juhl (1999): Ak hvor forandret. *Weekendavisen*. 7.-11. maj 1999.
- Henriksen, Carol (1985): Anmeldelse af Nye ord i dansk 1955-75. *Nydanske Studier* 15. 119-30.
- Riber Pedersen, Pia (1984): *Nye ord i dansk 1955-75*. København: Gyldendal.
- Sørensen, Knud (1997): *A Dictionary of Anglicisms in Danish*. København: Munksgaard.
- Trap-Jensen, Lars (1999): [Anmeldelse af] Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998. *Danske Studier* 1999. 203-21.